

UDC 050ŽENSKI POKRET"1920/1938"

UDC 821.163.41.09

Оригинални научни рад
doi: 10.46793/SSRXIV1.139P

Александра Н. ПЕТРОВИЋ¹

Институт за књижевност и уметност (Београд)

Србија

ПОРТРЕТ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА: ФЕМИНИСТИЧКИ ЧАСОПИС ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938) О СРПСКИМ КРИТИЧАРИМА И ПИСЦИМА

Апстракт: Рад се бави испитивањем рецепције српских критичара и писаца у часопису *Женски покрет* (1920–1938). Овај часопис је објавио два важна текста када је о критичарима реч: један посвећен Јовану Скерлићу, штампан поводом 10-годишњице његове смрти, и други посвећен Милану Богдановићу, односно његовој књизи *Стиари и нови*, која се појавила 1931. г. Напоредно читање ових текстова открива да је сарадницама *Женског покрета* била важна импресионистичка или релативистичка црта Скерлићеве и Богдановићеве књижевне критике из разлога који се, како ћемо настојати да покажемо, могу тицати могућности које поменути тип књижевне критике нуди када је реч о афирмацији женске књижевности и, уопште, маргинализованих књижевних појава и поетика. Осим тога, рад ће указати на важност коју су шире политичке и уметничке идеје Јована Скерлића имале за *Женски покрет*, тј. за сараднице овог часописа, међу којима су биле и Скерлићеве студенткиње. Други део рада посвећен је анализи текстова о српским писцима у *Женском покрету*. Реч је о текстовима који су ангажовани, тј. говоре из феминистичке и еманципаторске позиције бавећи се углавном репрезентацијом жене у делима аутора. О многим писцима о којима се говори у *Женском покрету* с одобравањем је писао и Јован Скерлић, видећи у њима исту еманципаторску црту коју ће видети и сараднице овог часописа. Пишући текстове о критичарима и писцима, сараднице *Женског покрета* оцртавале су портрет интелектуалца чија се политичка и интелектуална позиција, научни или књижевни рад виде као потпора женској борби,

---

¹ alek.petrov97@gmail.com; Aleksandra N. Petrović, Institute for Literature and Arts (Belgrade), Serbia

истовремено не зазирући од тога да буду критичне спрам оних интелектуалаца који се према тој борби одређују реакционарно.

Кључне речи: *Женски њокрећ*, критичари и писци, Јован Скерлић, књижевна критика, репрезентација жене, портрет интелектуалца

1. Увод

Часопис *Женски њокрећ* је, као феминистички часопис, окупљао сараднице и критичарке које су, између осталог, биле посвећене афирмисању женских интелектуалних и уметничких заслуга и прегнућа. Њихови напори који се, на пример, тичу афирмисања женске књижевности били су далекосежни, учинивши *Женски њокрећ* местом рађања југословенске феминистичке књижевне критике (Милинковић 2021: 457). Очекивано, због природе часописа, текстови о критичарима и писцима били су, с друге стране, малобројни. Ипак, ови текстови доносе драгоцене информације о изборима које су сараднице овог часописа правиле, односно наклоностима које су показивале када је реч о потреби да ослонац женској борби или појединачним феминистичким циљевима нађу и у мисли интелектуалаца, критичара, писаца и научника, тј. у духовним струјањима домаће културе, која је обликована под мушким интелектуалним утицајем. У том погледу, важно је истаћи да готово све текстове о којима ће бити речи повезује то што се у њима говори о личностима у чијем се раду препознају еманципаторски и просветитељски ставови и потенцијални, који су у складу с феминистичким идејама и циљевима. Нарочито ће се, с тим у вези, издвојити личност Јована Скерлића, критичара који је био у непосредном контакту са сарадницама и уредницама *Женског њокрећа* и својим политичким ставовима и књижевним укусом несумњиво утицао на њих. О личностима које су на Скерлића утицале, тј. о којима је он писао с одобравањем – попут Доситеја, Његоша и Боре Станковића – говориће, у похвалном тону, и сараднице и критичарке *Женског њокрећа*. Утицаји Јована Скерлића на *Женски њокрећ*, тј. на (поједине) његове сараднице непосредније ће се видети у тексту Даринке Стојановић, написаном поводом 10-годишњице Скерлићеве смрти и једином који је у часопису посвећен познатом критичару, али ће у погледу реконструкције ових утицаја бити од велике користи и секундарни извори, поготово монографија о Јовану Скерлићу коју је написала Вукосава Милојевић, сарадница и критичарка у *Женском њокрећу*. Текст Даринке Стојановић биће, међутим, важан и због тога што кратко открива да је овој критичарки, а могуће и другим сарадницама и критичаркама у *Женском њокрећу*,

била важна импресионистичка природа Скерлићеве критике, тј. њен лични моменат који Даринка Стојановић супротставља „главном” књижевном мерилу. Оваквом критичарском маниру наклоњена је и Ксенија Атанасијевић, што се јасно види из њеног кратког текста о Милану Богдановићу, односно о Богдановићевој књизи *Сјари и нови*. Стога ћемо ова два текста читати напоредно, с намером да покажемо како је наклоност оваквом типу књижевне критике била, могуће, повезана са жељом да се учини видљивим и афирмише женско књижевно стваралаштво.

2. Критичари: Јован Скерлић и Милан Богдановић

У рубрици „Књижевни преглед” у септембарском броју из 1920. г. часопис *Женски њокрећ* препоручује својим читатељкама и читаоцима књигу Јована Скерлића *Писци и књије* (3. и 4. део), која се појавила у издању Геце Кона. Кратка белешка врло похвално говори о Скерлићу, показујући поверење у његов критичарски и научни суд: „Ко хоће да зна шта у нашој књижевности вреди и који писци заслужују да уђу у наше домаће библиотеке [...], тај никако не може обићи одличну колекцију радова Скерлићевих, код нас под насловом *Писци и књије*” (*Женски њокрећ*, 6, 1920: 16). У време кад је препорука за Скерлићеву књигу објављена, на уредничкој позицији у *Женском њокрећу* налазила се Катарина Богдановић, једна од Скерлићевих (бивших) студенткиња. Однос између Катарине Богдановић и Јована Скерлића био је, по свему судећи, обележен узајамним уважавањем (Вујошевић 2018). Скерлић је објавио њен дипломски рад у *Српском књижевном иласнику*, а Катарина Богдановић је пак њему, као знак поштовања, написала три панегирика (Вујошевић 2018). Осим тога, Катарина Богдановић делила је Скерлићева политичка уверења, што се, између осталог, види и из текста који је – за крагујевачки часопис *Кораџи* – написала о свом некадашњем професору, показујући да је он одобравао њена социјалистичка ангажовања (в. Вујошевић 2018). Стога не чуди што су управо за време њеног уредништва у *Женском њокрећу* о Скерлићу написане изузетно похвалне речи. Паулина Лебл Албала, пријатељица Катарине Богдановић, једна од оснивачица Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права (Вујошевић 2018) и сарадница у *Женском њокрећу*, такође је била ученица Богдана Поповића и Јована Скерлића. О њима је говорила „с искреним поштовањем, као о својим истинским духовницима” (Палавестра 2008: 150). Затим, читаву монографију о Јовану Скерлићу написала је и 1937. г. објавила Вукосава Милојевић (Милојевић 1937), сарадница и књижевна критичарка у *Женском њокрећу*.

Реч је о књизи која се на врло детаљан, аналитичан и проницљив начин бави личношћу и делом Јована Скерлића. Светлана Томић (2019: 193) истиче да је књига Вукосаве Милојевић прва обимна и темељна научна студија о Јовану Скерлићу. Значај Вукосаве Милојевић као књижевне критичарке и ауторке првог оваквог дела о Јовану Скерлићу с временом је, међутим, у српској култури умањен, и њено име преселило се у ретке фусноте (Томић 2019: 187). Поред тога, Светлана Томић (2019: 193–194) помиње, очигледно га сматрајући плаузибилним, и мишљење Мирјане Д. Стефановић о томе да су неки од потоњих истраживача живота и дела Јована Скерлића плагирали књигу Вукосаве Милојевић, нигде је не цитирајући и не помињући. У самом *Женском њокрећу* пак о Скерлићу је најопширније писала Даринка Стојановић. Она је 1924. г., поводом 10-годишњице Скерлићеве смрти, говорила својим ученицама из Треће женске гимназије о познатом критичару. *Женски њокрећ* ће у мајском двоброју исте године штампати тај говор. Даринка Стојановић с видљивим поштовањем говори о Скерлићу и јасно је да га доживљава као узора, обраћајући му се вокативом „Учитељу” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1924: 268). У *Женском њокрећу* се и Вукосава Милојевић – пишући о *Плавим доброћудним валима* Милице Јанковић – укратко присећа Скерлићевих речи и запажања о овој ауторки (*Женски њокрећ*, 11/12, 1929: 4).

У поменутој монографији Вукосава Милојевић (1937: 36) истиче да је Јован Скерлић још у гимназији био наклоњен идејама Светозара Марковића, који је на њега извршио „један од најважнијих и најтрајнијих утицаја”, о чему сведочи и Скерлићева књига о Светозару Марковићу. Под утицајем, између осталог, управо тих идеја, Скерлић је постао „заступник социјалне правде, друштвеног склада и праведније расподеле материјалних добара, противник капиталистичке банократије [...], просвећени борац за радничка, женска и мањинска права” (Палавистра 2008: 134). Светозар Марковић је фигура која се повезује с феминистичким тенденцијама у српској култури. О њему се – поред других личности – говори у вези са зачетком феминизма у српској култури (*Женски њокрећ*, 7/8, 1933: 92–93) или са зачетком српске феминистичке контрајавности (Бараћ 2015: 57). У том контексту нарочито је значајан његов текст „Је ли жена способна да буде равноправна с човеком?” (Марковић 1912: 139–163), првобитно обављен у *Младој Србадији*, као и текст „Ослобођење женскиња” (Марковић 1871), који је заправо предговор тада преведеној књизи *Појчињеност женскиња* Џона Стјуарта Мила. Љубица Марковић протофеминизам види и у оснивању женских друштава, женских школа, раду и ангажовању жена попут Драге Дејановић, сестара Анке и Милице Нинковић (*Женски њокрећ*, 9/10, 1933: 110–114). С тим у вези, познато је да је Скерлић (2019: 567) у својој књизи *Омладина и њена*

књижевности прогласио Драгу Дејановић првом српском феминисткињом, говорећи како „Њен поклич *Српским мајкама* [...], иде у важније производе омладинског феминизма”. Друга изузетно важна личност за Скерлића био је Доситеј Обрадовић. Како је Скерлић сматрао, у српској култури с Доситејем почиње доба које обележава просвећена и секуларна мисао, рационализам, те отвореност за западне интелектуалне утицаје (в. Милојевић 1937: 142–143; Палавестра 2008: 137). У извесном погледу може се рећи да су и Јован Скерлић и Светозар Марковић изникли из просветитељског и рационалистичког импулса српске културе који се јавља с Доситејем Обрадовићем. Стога неће бити чудно што ће у *Женском њокрећу*, како ће се надаље видети, о самом Доситеју опширније говорити и Скерлићева ученица Паулина Лебл Албала, наглашавајући Доситејево интересовање за женско образовање.

У помињаном говору, тј. тексту Даринке Стојановић који је изашао у мајском двоброју *Женској њокрећу* из 1924. г. говори се о Скерлићевој југословенској оријентацији која се врло јасно поклапала с југословенском оријентацијом самог *Женској њокрећу*.² Даринка Стојановић у текст инкорпорира и део свог говора који је одржан још раније, поводом пете годишњице Скерлићеве смрти, и у њему истиче како се остварила Скерлићева „најмилија идеја”, тј. „јединство троименог братског народа” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1924: 268). У истом тексту она цитира и Скерлићеве речи о народном јединству и новом национализму. Скерлићеве цитиране поенте важне су јер показују измењено, „доситејевско” и секуларно схватање национализма: „нови национализам је рационалан, реалистички и демократски” (према: *Женски њокрећ*, 5/6, 1924: 267). Основа за национално јединство за Скерлића је – као и за Доситеја – језик, и зато „никакав *distinguo*, филолошки, антрополошки, теолошки или политички не може од једног направити двоје” (према: *Женски њокрећ*, 5/6, 1924: 267). Осим југословенства, нових идеја о нацији и цркви, били су важни и Скерлићеве ставови о ослобођењу жена. Вукосава Милојевић (1937: 190–191) ће у својој књизи цитирати Скерлића који 1912. о женском питању пише: „Патријархални живот, којим су се наши романијери толико поносили, јесте уопште врло низак ступањ цивилизације, и у њему је жена као личност уништена, њена сва улога сведена је на кокош која леже пилиће и на домаће марвинче које вуче јарам”. Чињеницу да је Скерлић заинтересован за списатељице Магдалена Кох (2012: 112)

---

² „Од почетка југословенски оријентисан, комбинујући ћирилицу и латиницу и чланке на словеначком језику, часопис је све време окуљао сараднице из свих југословенских области и пратио рад свих огранака ‘Женског покрета’, а своје југословенско опредељење у почетку је истицао и троструким насловом: *Женски њокрећ*, *Ženski pokret*, *Žensko gibanje*” (Бараћ 2015: 131).

објашњава, између осталог, и утицајем Светозара Марковића, тј. Скерлићевим политичком позицијом наклоњеном идеји о женском ослобођењу. Она истиче да је Скерлић у књижевни канон, тј. у своју *Историју нове српске књижевности* укључио пет списатељица – а чињеница да је три ауторке уважио само на основу њихове прве књиге „показује његову храброст као историчара књижевности и [...] солидну интуицију” (Кох 2012: 111). Скерлић је, дакле, узевши у обзир све наведено, за *Женски њокрећ* био важна личност јер су његове политичке позиције биле су апсолутно блиске онима које су заступале сараднице овог часописа, а будући да су неке од њих биле и његове ученице, сва је прилика да је Скерлић у политичком смислу директно утицао на њих.

Међутим, Јован Скерлић је сарадницама *Женској њокрећи* могао бити важан и због свог односа према књижевности и књижевној критици који је рефлектовало његове политичке ставове. Скерлић је био критичар „доктринарно-импресионистичког типа” (Палавестра 2008: 16). Одрицао је постојање објективних истина (Палавестра 2008: 15) када је реч о књижевним чињеницама и њиховим проценама; књижевност и критику повезивао је с друштвеним и политичким (Скерлић 1909: 19; Палавестра 2008: 16). Даринка Стојановић у помињаном тексту као позитивна својства Скерлићеве критике истиче субјективност и пристрасност: „Ово пристрасна треба разумети у овом смислу: увек ће поред оног главног књижевног мерила, према коме се критикује неко књижевно дело, ући и оно наше, дубоко лично допадање” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1924: 263).

Колико је сарадницама *Женској њокрећи* отпор „чисто уметничком” мерилу био важан можда се још боље види у тексту о Милану Богдановићу. Управо је Богдановић био Скерлићев ученик и наследник у погледу политичких идеја и импресионистичког критичарског метода (Палавестра 2008: 351). Године 1931. у *Женском њокрећу* излази осврт на његову књигу *Сћари и нови*, која сабира његове текстове писане од 1920. до 1931. и објављиване углавном у *Српском књижевном гласнику* (в. Богдановић 1931: 3). Ауторка осврта, потписана иницијалима К. А. – ради се, дакле, о Ксенији Атанасијевић – супротставља критичарску добронамерност и праведност Милана Богдановића другим критичарима, тј. „крвнички настројеним процењивачима, увек готовим на одрицање, нарочито оно без аргумената” (*Женски њокрећ*, 3/4, 1931: 4). Чини се да је кључан моменат у тексту онај у којем ауторка истиче да

Г. Богдановић носи, изгледа, у крви сазнање о релативитету свих појава, свих произвођења и свих мерила вредности, из кога, сасвим исправно, ни себе не изузима. Али са једнога субјективистичкога и

релативистичкога становишта, увек ширег од сваког *доимайичној*, могуће је, каткад, пре имати продорност погледа и незаклоњеност видика. Отуда г. Богдановић хумано студи и о ‘старима’ и о ‘новима’. Ипак, ‘нови’ му, осетно, боље и непосредније леже него ‘стари’ [...]. Један изразит социални смисао, упадљиво подвучен у овим критикама, много је ближи и потребнији садашњици од доконог дојучерашњег такозваног ‘*чисто уметничкој*’ ћаскања наших естетичара. Смер толерантности ове књиге најбоље је препоручује (*Женски њокреј*, 3/4 1931: 4; подвукла А. П.).

У пасусу се јавља дистинкција између субјективног, тј. импресионистичког и догматичног, коју успоставља Скерлић у свом тексту *Доимайичка и импресионистичка критика* (Скерлић 1909). *Женском њокреју*, тј. Даринки Стојановић и Ксенији Атанасијевић Скерлићев и Богдановићев критичарски метод могао је бити важан јер се из његове релативистичке црте могла извући извесна доза отворености за другачије појаве у књижевности које су игнорисане из позиције „чисто уметничке” процене. Једна од нових и другачијих појава била је послератна авангардна књижевност која је произвела неслагања међу критичарима када је реч о вредновању „старих”, углавном предратних писаца и поетика и „нових” авангардних струјања. *Женски њокреј* био је проавангардно оријентисан – у њему су објављивани текстови о авангардној књижевности, али и књижевност која и сама „добија обележја иновативних поетичких искустава” (Свирчев 2018: 231). Осим тога, и неки авангардни писци били су наклоњени *Женском њокреју* и позитивно се одређивали спрам идеје о женском ослобођењу – Станислав Винавер, на пример, осим што у *Женском њокреју* (9/10, 1922: 298–303) објављује текст о Бергсону, у септембарском броју из 1921. пише и текст под називом „Ослобођење жене” (*Женски њокреј*, 9/10, 1921: 273–274). Даринка Стојановић ће 1922. г. у *Женском њокреју* (1/2, 1922: 49–64) афирмативно говорити о „новима”: о Винаверу, Растку Петровићу, Црњанском, Тину Ујевићу, Крлежи итд. Истичући стране њиховог дела које су јој се допале, које разуме или не разуме, Даринка Стојановић заправо износи врло проницљиве увиде који ће касније постати „општа места у историјама авангардне књижевности или у монографијама посвећеним појединим ауторима о којима је она писала” (Свирчев 2018: 223–224). Њено искрено, непосредно и готово исповедно уважавање „нових” можда се може објаснити критичарским сензибилитетом формираним под утицајем Скерлићевог импресионистичког метода. У том методу она је, као што се види из њеног текста о Скерлићу из 1924. г., проналазила субјективни моменат који ће омогућити избегавање етаблираног догматичног, главног мерила које пак може остати слепо за нове, значајне појаве у књижевности. Колико је Скерлићев утицај за њу био важан

види се и из њеног текста о Бранку Радичевићу, у којем уважава дело овог песника – како сама истиче – из позиције импресионисте, а не догматичара (*Женски њокрејџ*, 4, 1924: 191), ослањајући се тиме на поменутоу Скерлићеву дистинкцију између догматичке и импресионистичке критике.³ О „новима” је пак у *Женском њокрејџу* похвално говорила и Милица Костић Селам (Свирчев 2018: 219–230). Милан Богдановић, Скерлићев наследник, такође је критичар који је у знатној мери афирмисао послератно ново авангардно стваралаштво: „Разумео је раног Андрића, прихватио првог Црњанског, подржао бунтовног Крлежу, бранио изгнаног Ујевића и бoемску дрскост Рада Драинца” (Палавестра 2008: 352). Ксенија Атанасијевић, као што је цитирано, истиче да је благонаклоно судио и о „старима” и о „новима”, али да су му „нови” били ближи. Она га хвали и уважава његов критичарски сензибилитет јер се његова проавангардна оријентација и критичарска толерантност и отвореност поклапају с уметничком и критичарском отвореношћу и авангардном оријентацијом *Женској њокрејџа*, уједно их оправдавајући.

Међутим, авангарда није једина појава која је била пријемчива наведеном критичарском сензибилитету. Овај критичарски манир је, наиме, *Женском њокрејџу* могао бити важан јер је могао афирмисати и женску књижевност. Скерлићево схватање књижевности и критике које подразумева повезивање субјективно-емоционалног и научног (Скерлић 1909: 2 и 17; Палавестра 2008: 15), естетике и политике, супротставља се концепцији науке о књижевности, и поготово књижевне критике, у којој је импресионистички моменат прокажен и која не признаје сопствену политичност. Мада се неизоставно морају узети у обзир њихове мане (в. Палавестра 2008: 123–125; Милојевић 1937: 91 и 198), Скерлићеви књижевни и критичарски ставови и методе за феминистички дискурс и женску књижевност могу имати важне импликације, нарочито у оном погледу у коме женска књижевност, захваљујући њима, добија веће шансе да буде афирмисана или правилније вреднована, што стоји насупрот њеној маргинализацији због наводно објективног и чистог естетског критеријума. Мада су Скерлића некада управо његове личне пристрасности учиниле слепим за књижевно умеће одређених ауторки и аутора, ипак је Скерлић, како истиче Магдалена Кох (2012: 111), обраћао пажњу на списатељице, и то за разлику од потоњих историчара књижевно-

³ Тај текст Даринке Стојановић није ангажованог, већ прегледног карактера, а повод му је била 100-годишњица рођења Бранка Радичевића. Даринка Стојановић у њему говори о биографији, песничким и идејним наклоностима и уметничком развоју Бранка Радичевића, кратко се осврћући на поједине његове песме. Тиме Даринка Стојановић унеколико понавља Скерлићев манир излагања о појединачном књижевнику (нпр. у *Историји нове српске књижевности*) – Скерлић би, наиме, оцртао биографију, говорио о духовном и идејном обликовању књижевника, а потом и о његовој уметности, тј. појединачним књижевним делима.

сти који су књижевницама ускратили (додатну) пажњу иако су били у знатној предности у односу на Скерлића, тј. имали пред собом читаве заокружене опусе ауторки и развијен корпус феминистичке и друге теорије (Кох 2012: 113–119). У тексту о књизи *Стиари и нови* пак Ксенија Атанасијевић супротставља релативистичко становиште Милана Богдановића позицији „тобожњег свезнања” других критичара и пракси „такозваног ‘чисто уметничког’ ћаскања наших естетичара” (*Женски њокрећ*, 3/4, 1931: 4). Важно је што она говори о *њобожњем* свезнању и *њакозваном* чистом уметничком мерилу – то може бити сугестија о прећутаном незнању и прикривеној пристрасности других критичара. Незнање би се, у контексту феминистичког часописа који се бави женским стваралаштвом, могло тицати непознавања женске родне, психолошке и друштвене ситуације. Насупрот томе – у тексту Ксеније Атанасијевић инсистира се на отворено релативистичкој позицији Милана Богдановића, и истиче се да она, као таква, пре може довести до продорније и стога боље процене неког дела. Управо с тим у вези, ауторки текста важно је да нагласи да је Милан Богдановић благонаклоно проценио Десанку Максимовић.

Надовезујући се на Јована Скерлића и Милана Богдановића, сараднице *Женској њокрећ* заправо упућују на скопчаност естетског и друштвеног, поетике и политике, и у извесном смислу (поготово када се ради о Ксенији Атанасијевић) демаскирају позицију наводно свезнајућег и непристрасног критичара, сугеришући да маргинализовани токови књижевности имају више шансе онда када нема „чисто уметничког” процењивања које заправо то није јер не постоји само по себи, изван односа моћи у (патријархалном) друштву, како ће то касније феминистичка теорија додатно нагласити.

3. Српски писци о женама

Многе од књижевника о којима се говори у *Женском њокрећу* ценио је и Јован Скерлић. С тим у вези, већ је било речи о његовој наклоности према Доситеју Обрадовићу, о коме ће у *Женском њокрећу* похвално писати и Паулина Лебл Албала. О Његошу је пак Скерлић врло афирмативно писао у својој *Историји нове српске књижевности*. Подвукао је недогматску црту Његошевих религиозних идеја, истакао да је Његош често скептичан и неортодоксан и да „стално ставља народност изнад вере” (Скерлић 1914: 175). С обзиром на Скерлићеве политичке идеје, уверење да уметност мора бити скопчана с друштвеним, и стога приклањање реалистичкој поетици, није чудно што су му се допао *Горски вијенац*, у којем је – иако је реч о делу које

припада поетици романтизма – Његош „реалистички сликао људе и догађаје” (Скерлић 1914: 186; подвукла А. П.), чиме је, како сугерише Скерлић (1914: 184), показао да му је народ близак и да га добро познаје. Скерлићу је такође био важан и Борисав Станковић. Вукосава Милојевић (1937: 178) преноси да Скерлић хвали *Кошћану* (о којој ће у *Женском њокрећу* писати Правда Ристић) „зато што је ту спроведена социјалистичка идеја да јединка има право на ослобођење од породичне стеге, од патријархалног духа који је гуши”. Свакако је занимљиво што и ауторке *Женског њокрећа* бирају да пишу о овим књижевницима, усмеравајући притом своју пажњу на политичко питање о слици и статусу жене у њиховом делу и животу. Таква врста приступа делу књижевника може се сматрати феминистичком критиком аутора (Милинковић 2021: 466) у часопису *Женски њокрећ* – у том контексту у истраживањима је поменут текст Паулине Лебл Албале о Доситеју и Његошу, текст Правде Ристић о *Кошћани*, а било је речи и о текстовима о Ибзену (Милинковић 2021: 466–467).

Свој текст о Доситеју и Његошу Паулина Лебл Албала започиње питањем о положају жена у српском народу не само у тренутку у коме она пише него и „крз дуги низ минувих столећа” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 179). Она истиче како још увек није написана студија која би исцрпно одговорила на питања: „Како је жена живела, у чему је уживала, шта је њу радовало, а шта жалостило [...], шта се од ње тражило, шта се код ње кудило и хвалило, какав је био њен положај у дому родитељском а какав у кући мужевљевој...” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 179). Међутим, 1931. г. у издању Геце Кона излази четврти том студије *Наш народни живој* Тихомира Ђорђевића, чиме се у пуном смислу остварује оно што је Паулина Лебл Албала 1922. г. истакла да недостаје, и она у фебруарском двоброју *Женског њокрећа* из 1931. г. пише приказ књиге Тихомира Ђорђевића хвалећи је због тога што „даје потпуну и прегледну слику свакодневног живота жена у српском народу” (*Женски њокрећ*, 3/4, 1931: 4) и подвлачећи да је та слика невесела јер је положај жене био „врло тежак, скоро очајан” (*Женски њокрећ*, 3/4, 1931: 4). Паулина Лебл Албала хвали књигу јер живот жена приказује онаквим какав јесте, тј. јер је „научнички верна” и састављена на основу свестране и обимне грађе, супротстављајући је притом песничким имагинацијама и мистификацијама у којима се жена ставља на пиједестал, а мушкарац испољава особине које одударују од његове родне улоге, што не одговара реалности. Из књиге Тихомира Ђорђевића нарочито издваја три поглавља, која су уско повезана с питањима којима се *Женски њокрећ* од свог оснивања бави – „Положај

жене”, „Мираз” и „Развод брака”.⁴ Студија Тихомира Ђорђевића утврђује присуство обичајних и законских норми које жену држе у подређеном положају и које – како Паулина Лебл Албала истиче – опстају и данас. С тим у вези, она се с дозом критике обраћа интелектуалцима свог доба од којих у највећој мери и зависи уређење положаја жена, указујући на колизију између њихове култивисаности и образовања и назадног односа према женама:

доиста није чудо да потомци оних људи који су морали туђи своје жене и из страха да их свет не би сматрао за неваљалце и да не би рекли ‘да се жени под скут завукао’, да ти људи данашњице, ма да култивисани и образовани, не могу још да се отму укорењеној навици својих предака, те да гледају у жени биће себи равно. То је, несумњиво, разлог што се чак и наши најнапреднији људи с муком навикавају да виде жене како се пењу до њихових положаја, и како се, у великом броју, труде да се та њина стремљења осујете” (*Женски њокреј*, 3/4, 1931: 4).

Будући да 1922. г. није било студије која би се бавила положајем жена у српском народу, Паулина Лебл Албала се задовољава могућношћу да размотри како су неки српски писци о женама говорили и писали. Није случајно што она у оба случаја инсистира на томе како интелектуалци перципирају жене, и насупрот интелектуалцима свога доба о којима ће говорити девет година касније, она овде наводи два позитивна примера – Доситеја и Његоша – позивајући се на њихов ауторитет будући да се они „убрајају у најтрезвеније и најразборитије главе међу Србима” (*Женски њокреј*, 5/6, 1922: 179).

Након што је у првом делу показала значај појединих жена у Доситејевом животу, Паулина Лебл Албала се осврће на третирања питања брака, успостављања образовања за жене, статуса жена које су напустили мужеви итд. у Доситејевом делу, што је, опет, уско везано за питања којима сешироко бавио *Женски њокреј*. Брак и женско образовање Доситеј посматра пре свега у координатама женске бригае за децу и мајчинске улоге. Паулина Лебл Албала ипак је, међутим, свесна тога да су његови погледи модерни и напредни, поготово за осамнаести век. Доситеј, примећује Паулина Лебл

⁴ Четврти том *Нашеј народној живоји*, који је изашао у издању Геце Кона 1931. г. заправо сабира студије Тихомира Ђорђевића које су раније изашле: студија „Положај жене” појавила се у *Српском књижевном гласнику* 1929, студија „Мираз” се појавила у истом часопису 1930, док је студија „Развод брака” штампана у СКЗ-овом првом издању *Нашеј народној живоји* из 1923. г. У сваком случају, студије Тихомира Ђорђевића појављују се након 1922. г., када Паулина Лебл Албала у *Женском њокреју* помиње недостатак истраживања која се тичу положаја жене у српском народу. Тихомира Ђорђевића у мартовском броју *Женској њокреји* из 1928. г. помиње и Радунка Анђелковић. Говорећи о роману *Деца Драге С. Јанковић*, она истиче да овај роман документује живот сељака слично као и студије Тихомира Ђорђевића (*Женски њокреј*, 5, 1928: 2).

Албала, разлици између мушкараца и жена у погледу интелектуалних и других успеха које су до тада постизали даје социјалну позадину, тј. не везује уз њу природне, есенцијалистичке узроке. Да би се у потпуности оствариле на интелектуалном плану, женама је само потребно, према Доситејевој сугестији, отворити пут ка образовању и васпитању који је све време био затворен. Говорећи о Доситеју, Паулина Лебл Албала заправо у просветитељској парадигми српске културе, чији је управо он представник (и то усамљен када је реч о зрелој просвећености), налази зачетак интересовања за женску судбину и женско просвећивање: „он је био први међу Србима који се заинтересовао за нашу судбу и за наше просвећивање” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 185). Поједини савремени интерпретатори истичу како је Доситејева мисао обележена „ставом модерности” (Николић 2010: 87), поготово када се ради о нужности „напредовања у мишљењу” (Николић 2010: 87) имплицираној у његовом делу, тј. о ставу о „*савременом* мишљењу и његовој увек истој *недовољности*, увек и у свакој савремености потребној окренутости *ка будућности*” (Николић 2010: 87; подвукао Н. Николић). Чини се да је то оно што и Паулина Лебл Албала сугерише критикујући интелектуалце сопствене *савремености* – неопходност да се напредује у мишљењу и да оно буде окренуто ка бољој будућности. У том погледу је врло индикативна и занимљива напета динамика коју оцртавају два текста Паулине Лебл Албале: динамика односа култивисаности и образованости интелектуалаца који сеprotиве женском напредовању и доситејевске просвећености и отворености према том напредовању. Другим речима, напоредним читањем два текста Паулине Лебл Албале суптилно искрсава питање релевантно за сваку савременост – оно о могућности истинског образовања, култивисаности и интелектуалности без њихових основа у самокритичкој свести о могућој недовољности и ограничениости сопственог мишљења, поготово када се оно дотиче питања о људском напретку и слободи.

Говорећи затим о Његошу, Паулина Лебл Албала се осврће на женске ликове у Његошевом делу. О женским ликовима у *Горском вијенцу* писао је, током прошлог века, невелик број писаца и критичара (в. о њима у: Максимовић 2013: 425–426), при чему је већина изоставила из разматрања лик дилбер-Фатиме (Максимовић 2013: 426). Пишући о српској књижевности романтизма крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века, први је о овом лику говорио Миодраг Поповић (Максимовић 2013: 426). Међутим, важност и лепоту овог лика уочила је још 1922. г. Паулина Лебл Албала истичући да се опис дилбер-Фатиме, који у *Горском вијенцу* даје Мустај-кадија, може „сравнити с најуспелијим описом женске лепоте ма у кога песника” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 187). Мада Паулина Лебл Албала не

анализира детаљно све женске ликове у *Горском вијенцу* – она, наиме, у краћим цртама помиње само пет од седам женских ликова, и то дилбер-Фатиму, снаху Анђелију, сестру Батрићеву, Ружу Касанову и бабу из Бара – свакако би њен текст требало узети у обзир када се говори о корпусу текстова који се дотичу женских ликова у Његошовом делу. Она у свом тексту износи поприлично проницљиве увиде, које ће каснија критика додатно потврдити. На пример, говорећи о Његошевој песми *Ноћ скућља вијека*, која се данас удраја међу најзначајнија остварења српске љубавне поезије, Паулила Лебл Албала истиче да је реч о једној од најлепших Његошевих песама и да „ми у целој нашој лирској поезији немамо страсније љубавне песме” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 187). Затим, она констатује трагичност и величину лика сестре Батрићеве у *Горском вијенцу*, правило уочавајући да је реч о лику који покреће радњу позивајући на дој: „Ето колику је доделио Његош девојци улогу у догађају који је он сматрао за најкрупнији у историји ослобођења Срба од Турака” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 191). Паулина Лебл Албала, по свему судећи, цени што сестра Батрићева добија активну улогу, нетипичну за женски лик. Говорећи о баби-вештици из Бара која се јавља у *Горском вијенцу*, Паулина Лебл Албала истиче како је Његош узео у одбрану њен лик, тј. суштински демистификовао мит о злој жени и вештици, показујући да је ова жена сва зла учинила из нужде, изложена турским претњама, због чега је и у самој радњи *Горској вијенца* спашена од погубљења. С тим у вези, анализирајући подробније све ликове из *Горској вијенца* и указујући на романтичарски образац њиховог обликовања, савремена критика истаћи ће чак то да „крз приказивање и казивање женских судбина, Његош на дискретан начин [...], разобличава бројне стереотипе, предрасуде и накарадна схватања својих сународника, указује на штетне илузије [...], погрешке и заблуде, на патријархални егоизам и непросвијећеност” (Максимовић 2013: 436). Говорећи у свом тексту о Његошевој личности, Паулина Лебл Албала такође сугерише његову просвећену и критичку дистанцу спрема свог племенитог, али „заосталог” народа (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 190). Једину замерку Паулила Лебл Албала упућује обликовању лика Руже Касанове у *Горском вијенцу*. Реч је о хришћанки – удатој за Касана, мушкарца исте вероисповести – која је погубљена будући да је својом вољом побегла с муслиманом. И у том случају, ипак, Паулина Лебл Албала истиче да је њено бекство и неверство донекле оправдано сугестијом о томе да ју је муж злостављао. Понекад се Паулина Лебл Албала, говорећи о женским ликовима у *Горском вијенцу*, приклања помало романтизованом виђењу жене као оне која је створена „да воли и пати, што је у ствари и највећа лепота женског позива у животу” (*Женски њокрећ*, 5/6, 1922: 190). Моменат патње и саможртвовања посебно

јој је важан, и због њега издваја лик трагичне сестре Батрићеве као „нај-светлији лик” у *Горском вијенцу*. Но, несумњиво је да Паулила Лебл Албала показује зналачко и пажљиво читање Његошевог дела, поготово *Горској вијенци* и женских ликова у њему, упућујући на ону нит у Његошевом делу и животу која се супротставља заосталим и омаловажавајућим схватањима о женама и указујући истовремено – посредством освртања на Доситеја и Његоша и у недостатку адекватне студије – на тежак положај жене „кроз дуги низ минулих столећа”.

Женски њокрећ посветио је потом одређену пажњу и Борисаву Станковићу. У белешци коју је часопис објавио у новембарском броју из 1927. г. Бора Станковић назива се највећим домаћим приповедачем и творцем „галерије индивидуалних жена” (*Женски њокрећ*, 19, 1927: 4). Бора Станковић је и данас познат као писац у чијем делу круцијално место пре свих заузимају женски ликови, комплексни, психолошки уверљиви и изнијансирани. Не може се тачно рећи шта је (непотписана) ауторка белешке подразумевала под синтагмом „индивидуалне жене”, али ако је њоме желела да имплицира особену и уверљиву карактеризацију појединачних женских ликова, или можда изостанак стереотипизације у њиховом обликовању, несумњиво је била у праву. У сваком случају, јасно је да је *Женски њокрећ*, као феминистички часопис, био заинтересован за дело Боре Станковића управо због таквог обликовања женских ликова. У белешци ће експлицитно бити речено: „У Бори Станковићу изгубили смо писца који је дубоко ушао у интимну природу женских осећања износећи живот љубави и тамних мистерија страсти” (*Женски њокрећ*, 19, 1927: 4). Мада белешка на крају обећава да ће се у неком од наредних бројева часописа говорити о женским ликовима Боре Станковића, то, изгледа, није остварено. У часопису је, међутим, три године пре белешке објављен текст о *Кошћани*. Текст из мајског двоброја 1924. г. Правда Ристић започиње опширним разматрањем дихотомије душа-тело, повезујући је потом са садржајем и ликовима *Кошћане*. Тело је за њу симбол прозаичног сеоског и чаршијског живота који је сав посвећен раду и стицању и који стога не допушта остварење духовних потреба, идеала и слободе. Правда Ристић, дакле, полази од констатовања и уважавања социјалних чинилаца (примораност на непрестан рад) у обликовању Станковићевих ликова. У тексту је свакако најзанимљивија интерпретација Коштаниног лика. Правда Ристић зауставља се на оном моменту у коме Коштана, већ обећана Асану, одбија да побегне са Стојаном и да се уда за њега, посматрајући брак, у тим оквирима, као препреку на путу до слободе. Правда Ристић инсистира на идеји о томе да је Коштани, тј. жени потребна лековита самоћа како би могла да се посвети стварима које задовољавају

њене духовне потребе, ван фокусираности на тело, мушкарца и деџу. Коштану задовољава једино њена уметност и она зато је она, према Правди Ристић, „права уметница” (*Женски џокреџ*, 19, 1927: 260). Правда Ристић притом користи Коштанин лик да се експлицитно осврне на феминистичка питања којима се часопис иначе бави (као што су брак, женска слобода) (Милинковић 2021: 467). У том погледу она имплицитно хвали Коштанина напредна схватања, истичући да је Европљанкама „требало толико времена да разумеју да ни жена човеку ни човек жени не могу дати ону највећу срећу за којом они жуде. Права срећа налази се само у испуњавању циља живота, а човек и жена [...] не могу никад бити један другом циљ живота” (*Женски џокреџ*, 19, 1927: 260). Правда Ристић посматра феминизам у координатама женске тежње за слободом и за правом на задовољење креативних и духовних аспираџија. Због тога Коштану сматра представницом феминизма, а феминисткињом назива и Коштанину мајку Салче, која је ћерку учила артистичким активностима попут игре и певања (*Женски џокреџ*, 19, 1927: 261). Мада савременија истраживања говоре о патријархалном друштвеном контексту у делу Боре Станковића, истичући Коштанину неприкосновену жељу за слободом (Стојковић 2016: 212) и лепотом (Андрић 1986: 51; в. и Чолак 2012) која се не да заварати Стојановом понудом, ипак је Правда Ристић усамљена у непосредном довођењу у везу феминистичког дискурса са стремљењима јунакиње Боре Станковића. Лик Коштане Правда Ристић користи и да доведе у питање неминовност постојећег патријархалног модела брака на југу, тј. у Врању, и уопште (примећује и: Милинковић 2021: 467). На крају, желећи да укаже на оно што брак у постојећим оквирима представља за жену, Правда Ристић се осврће на занимљиву чињеницу да се испрошене девојке називају „свршеним”, тј. придевом који са собом носи погидељне и трагичне импликаџије.

На крају, издвојићемо текст који се од осталих разликује по свом негативном суду о репрезентацији жене у делу о коме говори. Наиме, у децембарском двоброју *Женскоџ џокреџа* из 1931. г., студенткиња Дора Пилковић даје негативан суд о размишљанима о жени и мушко-женским односима у књизи Јована Дучића *Блаџо цара Радована*. Реч је о књизи која се састоји из Дучићевих огледа, тј. филозофско-литерарних медитација (Бајчета 2021: 226) о различитим темама. Поједина феминистичка истраживања скоријег датума сложила су се с негативним судом Доре Пилковић, уочивши и издвојивши места у *Блаџу цара Радована* која жену представљају у неповољном светлу (в. Благојевић 2002: 239–242). Дора Пилковић у свом тексту преноси сопствени општи утисак о томе да Јован Дучић, мада он то нигде отворено не исказује и мада понегде жени дозволи „да се подигне и до човековог

нивоа”, ипак „сматра жену инфериорном” (*Женски њокрејѝ*, 23/24, 1931: 2).⁵ Она уочава да је Дучић у *Блају цара Радована* писао о женама пре свега с обзиром на њихове односе према мушкарцима, не приказујући жену ни на који други начин. Истоветну замерку је „мушкој књижевности” неколико година пре тога упутила и Вирџинија Вулф (2003: 94–95). Дора Пилковић запажа да Дучић признаје жени само инспираторску улогу када је реч о њеној вези с уметношћу – она је, дакле, само муза, а све велико је створено без њеног пера и активног учешћа (*Женски њокрејѝ*, 23/24, 1931: 2). У делу у коме – у *Блају цара Радована* – о томе говори, Дучић се не бави друштвеним узроцима за такву ситуацију, већ пре свега констатује осредњи квалитет женске уметности. Помињући Дучићеву изјаву о томе како више цени жену која је инспирисала уметничко дело него Џорџ Елиот, Дора Пилковић напомиње да је реч о убеђењима „једног човека са ванредном културом и истанчаног песника, који за то свакако има своја унутрашња оправдања и разлоге” (*Женски њокрејѝ*, 23/24, 1931: 2). Међутим, узевши у обзир целину њеног текста, чини се да Дора Пилковић није апсолутно убеђена у претпостављена унутрашња оправдања и разлоге познатог књижевника. И овде се, међутим, оцртава колизија између „ванредне културе” и истанчаности једне личности и патријархалне стереотипизације жена која се, у овом случају, ишчитава из њеног, тј. његовог дела. Индикативан је притом и помен Џорџ Елиот, којој је на самом крају 19. века у домаћем часопису *Женски свеѝ* био посвећен читав текст, који је пак, како се претпоставља, имао одјека међу женском читалачком публиком (Бараћ 2015: 56–57). Џорџ Елиот била је списатељица и еманципована интелектуалка, а „слободна природа њених (ван) брачних односа и чињеница да се [...] развела, а потом удала за 30 година млађег мушкарца” (Бараћ 2015: 57) служе као нарочити доказ за могућност остварења феминистичког сна о практиковању слободе. Стога постоји могућност да Дучићев помен Елиотове, као и чињеница да се Дора Пилковић осврће на овај помен нису били случајни.

Текст Доре Пилковић је, узевши све у обзир, такође несумњиви прилог феминистичкој критици аутора у часопису *Женски њокрејѝ*.

⁵ Изненађујуће је што се оваква врста утиска/суда о Дучићевом делу, тј. о репрезентацији жене у њему, мада долази из маргинализованих токова феминистичке мисли и теорије, и мада се јавља још у време изласка Дучићеве књиге, данас покушава оспорити сугестијом о њеној пренаглашености, произведеној у претпостављеном „родно хиперсензибилном интерпретативном хоризонту данашњице” (Бајчета 2021: 233).

4. Закључак

Када је реч о рецепцији књижевних критичара, посебно место у *Женском џокреџу* заузима личност Јована Скерлића. Мада се то не види у непосредном смислу – у овом часопису, наине, постоји само један опсежан текст о Скерлићу – идеје и ставови познатог критичара били су значајни за низ сарадница *Женскоџ џокреџа* (Катарина Богдановић, Паулина Лебл Албала, Вукосава Милојевић, Даринка Стојановић). Будући његове ученице, оне су биле и под његовим непосредним утицајем. Скерлићева југословенска, антиклерикална и женском ослобођењу наклоњена уверења била су у пуној мери блиска политичким позицијама *Женскоџ џокреџа*. У критичарском методу Јована Скерлића и његовог наследника Милана Богдановића поједине сараднице *Женскоџ џокреџа* могле су препознавати могућност да се уважи оно што је ново, друкчије, игнорисано или маргинално, као што је на пример женска уметност, о којој су саме, у оквиру часописа, посвећено говориле. Уважавањем релативистичко-импресионистичког приступа књижевности, који притом не раздваја поетичко од политичког, те отпором „чисто уметничком ћаскању наших естетичара”, оне су предосетиле неке кључне феминистичке и постмодернистичке увиде када је реч о објективности и неутралности, тј. политичности знања и књижевних критеријума. Када је о српским писцима реч, оне су такође следиле скерлићевску линију уважавања појединих аутора. О делима српских писаца, који данас важе за тзв. канонске писце, говориле су промућурно и зналачки, наводећи, више имплицитно, на питање о хуманистичким основама образовања и интелектуалности, које би, између осталог, требало да се огледају у веровању у неопходност људског и женског напретка и слободе. Због тога су се у часопису *Женски џокреџ* ослањале на оне писце, критичаре и научнике који су били наклоњени женском напретку или реалистично и искрено осликавали патријархалну заједницу у којој жена пати и страда „крз дуги низ минулих столећа”, док су истовремено критиковале оне које на жену не гледају као на „биће себи равнo”.

И у текстовима о критичарима и писцима *Женски џокреџ* се утврдио као простор за субверзивну мисао, те као кључно место феминистичке контрајавности онога доба (Бараћ 2015: 132).

ИЗВОРИ

Женски покрет / Ženski pokret / Žensko gibanje (1920–1938)

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1986: Милка Андрић, „Проучавање Станковићеве *Кошћане* интерпретирањем уметничке улоге песме у њој”, *Књижевност и језик* (Београд), год. 33, бр. 1/2, 41–57.
- Бајчета 2021: Владан Бајчета, „Дучићева похвала лудости: *Благо цара Рагована*”, у: Љубодрог Димић и Јован Делић (ур.), *Јован Дучић: животи, дело, време*, Београд: САНУ, 2021. 225–243. <https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/13793/rad8.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (9. 6. 2023).
- Бараћ 2015: Станислава Бараћ, *Феминистичка контрајавност. Жанр женској историји у српској историји 1920–1941*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Благојевић 2002: Marina Blagojević (ur.), „Žena je divljač u kući: Jovan Dučić o ženama”, у: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Београд: Асоцијација за женску иницијативу, 239–242.
- Богдановић 1931: Милан Богдановић, *Стиари и нови. Књижевне кристике I*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Вујошевић 2018: Lela Vujošević, „Katarina Bogdanović – put avangardne intelektualke”, Београд: *Knjiženstvo*, год. 8, бр. 8, без пагинације. <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2018/zenska-knjizevnost-i-kultura/katarina-bogdanovic-put-avangardne-intelektualke#gsc.tab=0> (9. 6. 2023).
- Вулф 2003: Virdžinija Vulf, *Sopstvena soba* (prev. Jelena Marković), Београд: Plavi jahač.
- Кох 2012: Магдалена Кох, *...Када сазремо као култура... Стиваралаштво српских сисајелица на почетку XX века (канон, род и жанр)*, Београд: Службени гласник.
- Максимовић 2013: Горан Максимовић, „Женски ликови у *Горском вијениу* Петра II Петровића Његоша”, *Књижевна историја* (Београд), год. 45, бр. 150, 425–437. <http://arhiva.knjizevnaistorija.rs/editions/150Maksimovic.pdf> (31. 5. 2023).
- Марковић 1871: Светозар Марковић (предговор), „Ослобођење женскиња”, у: Џ. С. Мил, *Пошчињеност женскиња*, Београд: Државна штампарија.
- Марковић 1912: Светозар Марковић, *Целокујна дела*. Св. 2, Београд: Књижара Љ. Јоксимовића.
- Милинковић 2021: Jelena Milinković, „Feministička književna kritika u *Ženskom pokretu*”, у: Jelena Milinković i Žarka Svirčev (ur.), *Ženski pokret: zbornik radova*, 457–480.

- Милојевић 1937: Вукосава Милојевић, *Јован Скерлић*, Београд: Зора.
- Николић 2010: Ненад Николић, *Меандри просвећености*, Београд: Службени гласник.
- Палавестра 2008: Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике*. Том 1, Нови Сад: Матица српска.
- Свирчев 2018: Жарка Свирчев, *Авангардистикиње. Ојлед о српској (женској) авангардној књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Скерлић 1909: Јован Скерлић, „Догматичка и импресионистичка критика”, у: *Писци и књије*. Св. 4, Београд: Нова штампарија „Давидовић”, 1–22.
- Скерлић 1914: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Издавачка кућа С. Б. Цвијановића.
- Скерлић 2019: Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд: PortaLibris.
- Стојковић 2016: Маја Д. Стојковић, „Трагични Дионис у Кошћани Борисава Станковића”, *Књижевна историја*, год. 48, бр. 158, 201–220.
- Томић 2019: Svetlana Tomić, „Sahranjena u fusnotama. Dr Vukosava Milojević (1898–1985), pisac prve temeljne naučne monografije o Jovanu Skerliću: istraživačka beleška”, *Reči* (Beograd), god. 11, br. 12, 186–198. https://www.academia.edu/41903320/Sahranjena_u_fusnotama._Dr_Vukosava_Milojević_1898-1985_pisac_prve_temeljne_naučne_monografije_o_Jovanu_Skerliću_istraživačka_beleška_Reči_2019_str.186-198_ (6. 6. 2023).
- Чолак 2012: Бојан Чолак, „Од ‚лакрдје‘ до ‚Повести згажених срдаца и промашених живота‘ – како разумети Коштану Борисава Станковића”, у: Борисав Станковић, *Кошћана: комад из врањској животињи с њевањем*, Београд: Завод за уџбенике, 7–16.

Aleksandra Petrović

PORTRAIT OF THE MALE INTELLECTUAL: THE FEMINIST MAGAZINE WOMEN’S MOVEMENT ON SERBIAN MALE CRITICS AND WRITERS

Summary: The paper examines the role and reception of Serbian male literary critics and (literature) writers within the feminist magazine *Women’s Movement* (1920–1938). Regarding the critics, the magazine published two significant articles: one dedicated to the well-known Serbian critic Jovan Skerlić (1877–1914), and the other focusing on his successor Milan Bogdanović (1892–1964), also a notable critic. Both texts praise the impressionistic and relativistic qualities found in Skerlić and Bogdanović’s literary criticism. The paper argues that the praise stems from the potential the mentioned type of literary

criticism has when it comes to the appreciation of women's writing. Additionally, the paper highlights the impact of the broader political and artistic ideas of Jovan Skerlić on the *Women's Movement* and its female contributors (some of whom were students of Skerlić). The second part of the paper analyzes the magazine's articles about Serbian writers. Written predominantly with approval and from a feminist and emancipatory perspective, these texts primarily address the representation of women in male-authored fiction. It's worth noting that Jovan Skerlić also approved the writings of most of the male authors mentioned in the *Women's Movement*, emphasizing the emancipatory elements in their works. Through the texts about critics and writers, the *Women's Movement* presented a portrait of the male intellectual whose political beliefs and literary or scientific work align with the feminist goals. At the same time, the female critics and contributors in the magazine did not hesitate to criticize those intellectuals who demonstrated their reactionary views on women and feminist aims and battles.

Keywords: *Women's Movement*, male critics and writers, Jovan Skerlić, literary criticism, representation of women, portrait of the male intellectual

Received 01. 09. 2023 / Accepted 04. 11. 2023.